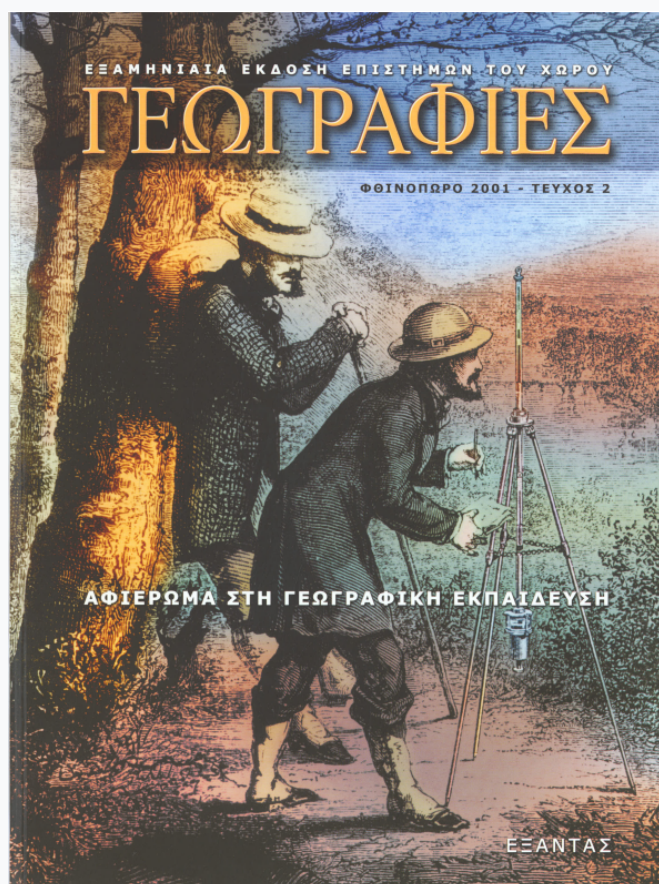

Γεωγραφίες

Αρ. 2 (2001)

Γεωγραφίες, Τεύχος 2, 2001

ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΟ ΑΦΙΕΡΩΜΑ

Κωστής Χατζημιχάλης

ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΣΤΗ ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Κωστής Χατζημιχάλης*

«... Πολλάκις ελάβομεν αφορμήν να θρηγήσωμεν διά την παρ' ημίν κακήν διδασκαλία πολλών μαθημάτων, αλλ' ουδεμία διδασκαλία, εξαιρουμένης τής των γαλλικών, είναι τοσούτον ελεεινή και τοσούτον άκαρπος, όσον η διδασκαλία της γεωγραφίας... αγεωγραφηότεροι άνθρωποι ημών των Ελλήνων... αγνωώ αν υπάρχουν άλλοι».

I. ΠΑΝΤΑΖΙΔΗΣ

Γυμνασιακή Παιδαγωγική (1889)

Το παραπάνω απόσπασμα από περιοδικό του περασμένου αιώνα, που έχει ανθολογήσει η Χριστίνα Κουλούρη (1988), μπορεί κάλλιστα να περιγράψει και τις σημερινές συνθήκες διδασκαλίας της Γεωγραφίας στη βασική και μέση εκπαίδευση. Δυστυχώς, παρ' όλη τη μεγάλη χρονική απόσταση και τις τεχνολογικές εξελίξεις που συντελέστηκαν από την εποχή που γράφτηκε το απόσπασμα, η ποιότητα των παρεχομένων γνώσεων έχει οριακά μόνο βελτιωθεί.

Τα περισσότερα από τα προβλήματα τα οποία αφορούν στη γεωγραφική εκπαίδευση είναι γνωστά. Στη μέση εκπαίδευση έχουμε απουσία ειδικευμένων καθηγητών, περιορισμένη ποιότητα βιβλίων, παρωχημένο εποπτικό υλικό (οι βασικές αρχές των σχολικών χαρτών είναι του 1950), η Γεωγραφία είναι «δευτερεύον» μάθημα με περιορισμένη παρουσία στα διδακτικά προγράμματα και οι διδακτικές ώρες συνεχώς μειώνονται. Στα πανεπιστήμια η μέχρι πρόσφατα απουσία ανεξάρτητων τμημάτων Γεωγραφίας είχε καλυφθεί από την αποσπασματική διδασκαλία της σε μέρη/τομείς συναφούς γνωστικού αντικείμενου (π.χ. Φυσική Γεωγραφία στα τμήματα Γεωλογίας, Εφαρμοσμένη και Ανθρώπινη Γεωγραφία στα πολυτεχνεία, Οικονομική Γεωγραφία στα οικονομικά τμήματα). Η εξέλιξη αυτή έχει δημιουργήσει ορισμένα επαγγελματικά στεγανά λόγω της παρουσίας ισχυρών συντεχνιακών συμφερόντων. Τέλος, δεδομένων των προβλημάτων που προαναφέρθηκαν, εξακολουθεί να υφίσταται μια γενική άγνοια και αμηχανία στην ελληνική κοινωνία για το τι είναι η Γεωγραφία και κυρίως για τις επαγγελματικές προοπτικές των νέων γεωγράφων.

Το ανά χείρας αφιέρωμα δεν φιλοδοξεί να καλύψει όλα τα παραπάνω θέματα. Έχει πρόθεση ν' ανοίξει τη σχετική συζήτηση και να συμβάλει στην αυτογνωσία ενός επιστημονικού κλάδου που τώρα συγκροτείται ακαδημαϊκά στην Ελλάδα. Ειδικότερα εστιάζει σε τρία σημεία:

α) Στην εξέλιξη γεωγραφικών μαθημάτων και κατευθύνσεων σε μη ακραϊφνώς γεωγραφικά τμήματα καθώς και στην εμπειρία από την ίδρυση και λειτουργία του πρώτου Τμήματος Γεωγραφίας στο Πανεπιστήμιο του Αιγαίου

* Καθηγητής, Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, e-mail: hadjimi-chalis@hua.gr.

1. Για πληροφορίες σχετικές με το τμήμα Γεωγραφίας του Χαροκόπειου Πανεπιστημίου, βλ. σχετικό σημείωμα του γράφοντος στο πρώτο τεύχος των *Γεωγραφιών* και επίσης Κ. Χατζημιχάλης (2000), «Γεωγραφική εκπαίδευση στην Ελλάδα: το νέο Τμήμα Γεωγραφίας στο Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο», στο *Πρακτικά 1ης Επιστημονικής Ημερίδας Συλλόγου Φοιτητών Γεωγραφίας Παν. Αιγαίου*, Μυτιλήνη, σσ. 25-34. Δεν γίνεται στο αφιέρωμα αυτό περισσότερο αναλυτική παρουσίαση του νέου τμήματος, γιατί θεωρήσαμε ότι ο περιορισμένος χρόνος λειτουργίας του δεν επιτρέπει την εξαγωγή συμπερασμάτων για τις εκπαιδευτικές του επιλογές.

(βλ. τα κείμενα των Ι. Ψυχάση και Γ. Πετράκου, Ε. Βαβλιάκη, Μ. Μυρίδη, Π. Κανάρογλου και Π. Μ. Δελλαδέτσιμα).¹

β) Στην παρουσίαση των εμπειριών γεωγραφικών σπουδών σε τρεις άλλες ευρωπαϊκές χώρες: Ισπανία, Ολλανδία και Δανία. Οι δύο πρώτες επιλέχθηκαν γιατί έχουν σημαντική γεωγραφική παράδοση (μια μεγάλη μεσογειακή και μια μικρή δυτικοευρωπαϊκή χώρα με σημαντική εμπειρία στη γεωγραφική εκπαίδευση) και η τρίτη λόγω της έλλειψης γεωγραφικής παράδοσης και του μικρού της μεγέθους (δύο γεωγραφικά τμήματα). Στο παρόν τεύχος παρουσιάζονται οι δύο πρώτες και στο επόμενο θα παρουσιαστεί η Δανία (βλ. τα κείμενα των Α. Albet, M.-D. Garcia Ramon, R. van der Vaart σ' αυτό το τεύχος).

γ) Σε μια πρώτη παρουσίαση των υφιστάμενων δυσκολιών στη διδασκαλία της Γεωγραφίας στη μέση εκπαίδευση και στην απουσία ευρύτερης γεωγραφικής παιδείας στους νέους όπως αυτή ελέγχεται από νοητικούς χάρτες (βλ. κείμενα των Α. Κατσίκη, Β. Νάκου, Β. Φιλιπακοπούλου, Ε. Μιχαηλίδου).

* * *

Όπως είναι γνωστό από τις εργασίες των Ρέντζου (1984) και Κουλούρη (1988), η Γεωγραφία εισέρχεται από πολύ νωρίς στην ελληνική βασική και μέση εκπαίδευση, σε μια όμως δευτερεύουσα θέση, είτε ως «θεραπευτική της Ιστορίας» είτε απλώς ως ένα μάθημα αποστήθισης ονομάτων και αριθμών. Λόγω του ιδιαίτερου ιδεολογικού βάρους της αρχαιολατρίας, η αρχική έμφαση ήταν στις γεωγραφικές περιγραφές αρχαίων επιφανών τόπων. Η ανάγκη υποστήριξης της «φυλετικής ανωτερότητας και συνέχειας του έθνους» και το εμφανές ενδιαφέρον ξένων και γηγενών για το αρχαίο παρελθόν επέτρεψαν την υπερτροφία της Ιστορίας σε βάρος των άλλων κοινωνικών και ανθρωπιστικών επιστημών.

Ήδη όμως από τα πρώτα της βήματα η γεωγραφική εκπαίδευση βρίσκεται εγκλωβισμένη και αδυνατεί να βρει μια συνέχεια με τη λόγια παράδοση του ελληνικού διαφωτισμού πριν από την Επανάσταση και τη σημαντική γεωγραφική παραγωγή των Ελλήνων της διασποράς.² Οι μεταφράσεις ξένων βιβλίων με απουσία προσαρμογών εις τα καθ' ημάς είναι ο κανόνας, ενώ χαρακτηριστική είναι η άγνοια της Χάρτας του Ρήγα, ενός από τα σπουδαιότερα γεωγραφικά ντοκουμέντα της ελληνικής ιστορίας.³

Αργότερα (περίπου το 1870), μέσω των επιρροών κυρίως από τη γερμανική σχολή, υπήρξε μια σταδιακή αποδέσμευση από την Ιστορία η οποία επέτρεψε να αναπτυχθεί και στην Ελλάδα η γεωγραφική αυτοκρατία. Οι χωροκοινωνικές αλλαγές ερμηνεύτηκαν με φυσικούς νόμους, συσχετισμένους με τη γεωμορφολογία και το κλίμα. Παρά το γεγονός ότι απουσίαζε σχετική έδρα στο πανεπιστήμιο, οι συζητήσεις των αρμοδίων περί τα γεωγραφικά δείχνουν ενημερωμένες για τις αντίστοιχες διεθνείς εξελίξεις, διατυπώνονται καιρίως παρατηρήσεις και γνήσιες αγωνίες. Διαμορφώνεται κατ' αρχάς το αίτημα για μια ισοδύναμη ανάπτυξη του ενδιαφέροντος για τα ανθρώπινα και φυσικά δεδομένα της Γεωγραφίας, κάτι που αργότερα ατονεί υπό το βάρος της Φυσικής Γεωγραφίας. Ο Σ. Μιχαηλίδης παρουσιάζει μια πρωτοποριακή θέση για την εποχή του το 1885: «... Η γεωγραφία λοιπόν μετέχει της τε επιστήμης της ανθρωπότητας και της επιστήμης της φύσεως. Εν τούτω δε έγκειται η προεξέχουσα θέσις, ην δέον να κατάσχη».⁴ Οι Έλληνες εκπαιδευτικοί, παρά την έλλειψη βασικής γεωγραφικής παιδείας, διατηρούν διαρκή επαφή με τα διεθνή γεωγραφικά δρώμενα της εποχής, κυρίως της Γερμανίας, λόγω των καταβολών του εκπαιδευτικού συστήματος. Τα ονόματα των Carl Ritter, Friedrich Ratzel και

2. Βλ. Πατηνιώτης (2001), *Γεωγραφίες*, 1: 120-126.

3. Βλ. Λιβιεράτος (1998), όπου η Χάρτα του Ρήγα αναφέρεται ως «πολυμέσο» της εποχής της.

4. Βλ. Σ. Μιχαηλίδης (1885), «Περί Γεωγραφίας», στο περιοδικό *Το Παιδαγωγικόν Σχολείον*, ανθολογημένο στο Χρ. Κουλούρη (1988), *ό.π.*

Wilhelm Stahlberg αναφέρονται συχνά στις συζητήσεις για την κατεύθυνση που πρέπει να πάρει η γεωγραφική εκπαίδευση στα σχολεία. Εντοπίζεται επίσης από το 1885 η έλλειψη ανεξάρτητης ακαδημαϊκής υπόστασης για τη Γεωγραφία. Όπως αναφέρει ο Μ. Δήμιτσας: «... Αι κυβερνήσεις [...] ουδεμίαν έλαβον πρόνοια να ιδρύσωσιν έδραν της γεωγραφίας εν τω πανεπιστημίω».⁵ Τέλος, πολλές είναι οι αναφορές και οι εκκλήσεις για «καλούς χάρτες» εκ των οποίων χαρακτηριστική είναι αυτή του Κ. Ξανθόπουλου: «... Όπως καταστή εποπτική η διδασκαλία της γεωγραφίας, ως εικός, ανάγκη να έχωμεν καλούς χάρτας. Πλην οι παρ' ημίν είναι τοσούτον άθλιοι, ώστε διόλου προς εποπτείαν δεν χρησιμεύουσιν, απλώς δε μόνον την μνήμην ως τινά σύμβολα υποβοηθούσι».⁶

Το ενδιαφέρον για τη Γεωγραφία εμφανίζεται αυξημένο στις περιόδους εκείνες όπου το νεοελληνικό κράτος επιχειρεί τη διεύρυνση των συνόρων. Οι διαμάχες πριν από την ένταξη των Νέων Χωρών με στρατιωτικά μέσα και κυρίως η περίοδος πριν τη Μικρασιατική Καταστροφή δημιούργησαν, όπως ήταν φυσικό, ζήτηση γεωγραφικών πληροφοριών και γνώσεων. Η Ελλάδα όμως στάθηκε κατώτερη των περιστάσεων. Για παράδειγμα, στην ιδεολογική μάχη για τη Μακεδονία πριν από τους Βαλκανικούς Πολέμους, οι Σέρβοι είχαν τη βοήθεια του γεωγράφου και καθηγητή στο Βελιγράδι J. Cvijic,⁷ μαθητή του Vidal de la Blache, και οι Βούλγαροι είχαν τη συνδρομή ομάδας Γάλλων γεωγράφων με συντονιστή τον G. Lejean. Οι Έλληνες αντέταξαν μόνο ιστορικούς στις διαμάχες (όπως τον καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών Ν. Νικολαΐδη) με σαφώς ισχνότερα και ελλιπώς χαρτογραφημένα επιχειρήματα.⁸

Στο ιδρυτικό διάταγμα του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1836 αναφέρεται η Γεωγραφία ως μια από τις «βασικές» επιστήμες της Σχολής Γενικών Επιστημών, δεν εμφανίζεται όμως στην οριστική διατύπωση του 1837 και έτσι δεν ιδρύεται έδρα Γεωγραφίας (Ρέντζος 1984). Για πρώτη φορά διδάσκεται ως ανεξάρτητο μάθημα η Φυσική Γεωγραφία το 1930 στη ΦΜΣ του Πανεπιστημίου Αθηνών (βλ. Βαβλιάκης σ' αυτό το τεύχος). Μέχρι τότε οι γεωγραφικές γνώσεις δασκάλων και καθηγητών δίδονταν στα πλαίσια της γενικής προετοιμασίας τους ως εκπαιδευτικών. Οι καθηγητές/ριες στα γυμνάσια ήταν φυσικοί και μαθηματικοί, αλλά και καθηγητές/ριες γαλλικών για τη συμπλήρωση ωρών διδασκαλίας, με αποτέλεσμα μια περιγραφική και θετικιστική προσέγγιση. Η μεμονωμένη παρουσία της Φυσικής Γεωγραφίας στο πανεπιστήμιο και αργότερα η δυναμική ανάπτυξη ανεξάρτητων τμημάτων Γεωλογίας παρέσυρε τη Γεωγραφία προς το φυσικό της μέρος, γεγονός που αντικατοπτρίζεται και στα διδακτικά βιβλία του σχολείου και στη στελέχωση της Ελληνικής Γεωγραφικής Εταιρείας που ιδρύθηκε το 1901.

Μαθήματα σχετικά με την Ανθρωπογεωγραφία αναπτύχθηκαν μετά το 1950 αρχικά στις οικονομικές σχολές σχετικά με την Οικονομική Γεωγραφία (βλ. Ψυχάρης και Πετράκος σ' αυτό το τεύχος) και αργότερα στις πολυτεχνικές σχολές σχετικά με την Αστική και Κοινωνική Γεωγραφία, τη Χαρτογραφία, τη Διαχείριση του Χώρου, την Αστική και Περιφερειακή Ανάπτυξη και τη Χωροταξία (βλ. Μυρίδης σ' αυτό το τεύχος).

Η παρουσία στο ΕΚΚΕ από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 Γάλλων ανθρωπογεωγράφων (B. Kayser, M. Sivignon, Y. Pechoux, E. Kolodny, G. Burgel) έδωσε μια πραγματική ώθηση στη γεωγραφική έρευνα για την Ελλάδα, συνεχίζοντας την παράδοση που είχαν αρχίσει στις αρχές του 20ού αιώνα οι J. Ancel και M. Brunhes με έρευνες για τη Μακεδονία και τη Θράκη. Στο περιοδικό του ΕΚΚΕ *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών* δημοσιεύτηκαν οι πρώ-

5. Βλ. Μ. Δ. Δήμιτσας (1885), Πρόλογος στο *Γεωγραφία φυσική και πολιτική για τα Γυμνάσια*, ανθολογημένο στο Χρ. Κουλούρη (1988), *ό.π.*

6. Βλ. Κ. Σ. Ξανθόπουλος (1873), *Πρώτη και Μέση Εκπαίδευση*, ανθολογημένο στο Χρ. Κουλούρη (1988), *ό.π.*

7. Βλ. Cvijic (1906, 1918).

8. Για τη σχετική χαρτογραφική διαμάχη περί Μακεδονίας βλ. το κλασικό βιβλίο του H. Wilkinson.

τες γεωγραφικές μελέτες στα ελληνικά από Γάλλους και Έλληνες. Όμως το αρνητικό κλίμα πριν και κατά την Απριλιανή δικτατορία δεν επέτρεψε την ουσιαστική τους επιρροή στα πανεπιστήμια. Αυτό πραγματοποιήθηκε έμμεσα αργότερα, με τις μεταπτυχιακές σπουδές πολλών Ελλήνων στη Γαλλία.

Αν η Φυσικομαθηματική Σχολή και αργότερα τα Τμήματα Γεωλογίας μονοπώλησαν αρχικά τη Φυσική Γεωγραφία, στα πολυτεχνεία τα τμήματα Αρχιτεκτόνων και Τοπογράφων κάλυψαν τα περισσότερα μαθήματα Ανθρώπινης και Εφαρμοσμένης Γεωγραφίας. Σύμφωνα με τον Μυρίδη (σ' αυτό το τεύχος), ο πρώτος πυρήνας Ανθρωπογεωγραφίας λειτούργησε στο Τμήμα Τοπογράφων του ΕΜΠ το 1975. Δεν είναι τυχαίο λοιπόν ότι μέχρι τις αρχές του 1990 όσοι/όσες είχαν μεταπτυχιακό δίπλωμα στη Γεωγραφία από το εξωτερικό (master, DEA ή διατριβή) ήταν κυρίως γεωλόγοι, αρχιτέκτονες και τοπογράφοι. Έκτοτε τα πράγματα αλλάζουν λίγο λόγω της εμφάνισης πτυχιούχων και άλλων τμημάτων (οικονομολόγοι, μηχανικοί, κοινωνιολόγοι), οι οποίοι αποκτούν μεταπτυχιακούς γεωγραφικούς τίτλους.

Την ίδια περίοδο με την παρουσία των Γάλλων γεωγράφων στο ΕΚΚΕ αναπτύσσεται στο ΚΕΠΕ έντονος προβληματισμός για την ανάπτυξη της χώρας, όπου η γεωγραφική διάσταση περιορίζεται στις περιφερειακές ανισότητες και στην πολιτική για τα αστικά κέντρα. Οι ξένοι και Έλληνες οικονομικοί σύμβουλοι περιορίστηκαν μόνο στο «πού» των παραγωγικών δραστηριοτήτων και στις πληθυσμιακές μεταβολές και, όπως υπογραμμίζει ο Λ. Λαμπριανίδης (1996), σφράγισαν μια αντίληψη «εθνικής ανάπτυξης» υποβαθμίζοντας έτσι τις γεωγραφικές παραμέτρους.

Μετά το 1974 αναπτύσσεται έντονος προβληματισμός για τα θέματα της ρύθμισης του χώρου στην Ελλάδα κυρίως από αρχιτεκτονική, πολεοδομική και χωροταξική οπτική, η οποία επισκιάζει τις αναλυτικές γεωγραφικές βάσεις που είχαν τεθεί στο ΕΚΚΕ πριν τη δικτατορία. Όμως ο προβληματισμός για τη ρύθμιση του χώρου υπήρξε πλούσιος, δημιούργησε έντονες –συχνά και πολιτικές– αντιπαραθέσεις και συνέβαλε στη δημιουργία ενός πυρήνα επιστημόνων με διακριτά ενδιαφέροντα για την οργάνωση του χώρου. Αυτό αντικατοπτρίζεται στην οργάνωση πολλών ελληνικών και διεθνών σχετικών συνεδρίων και στην έναρξη λειτουργίας των πρώτων μεταπτυχιακών προγραμμάτων. Παράλληλα στο χώρο της Φυσικής Γεωγραφίας οι γεωλόγοι οργανώνουν τακτικά συνέδρια και η Ελληνική Γεωγραφική Εταιρεία το πρώτο Πανελλήνιο Γεωγραφικό Συνέδριο το 1987.⁹ Τέλος, το Τμήμα Τοπογράφων της Θεσσαλονίκης έχει αναπτύξει πλούσια δράση σε θέματα Χαρτογραφίας από το 1984. Η σχετικά πρόσφατη ίδρυση της Χαρτογραφικής Επιστημονικής Εταιρείας Ελλάδας (1994) και της Εθνικής Χαρτοθήκης (1998) στη Θεσσαλονίκη ολοκληρώνουν τις συλλογικές προσπάθειες επιμέρους φορέων γεωγραφικής γνώσης και παιδείας. Οι προσπάθειες αυτές θα πρέπει να συνδυαστούν και με τη σταδιακή «αποστρατιωτικοποίηση» της Γεωγραφίας στην Ελλάδα. Ο ασφυκτικός έλεγχος των γεωγραφικών πληροφοριών από το στρατό (η πιο γνωστή μορφή είναι η Γεωγραφική Υπηρεσία Στρατού – ΓΥΣ) συνέβαλε στην καθυστέρηση της εμφάνισης ανεξάρτητων γεωγραφικών σπουδών στη χώρα μας.

Στο επίπεδο της διακίνησης των ιδεών και του ευρύτερου προβληματισμού για την οργάνωση του χώρου, κυκλοφορεί το 1983 από τη Θεσσαλονίκη το περιοδικό *Πόλη και Περιφέρεια*, το οποίο διέκοψε την κυκλοφορία του το 1987. Επίσης από τη Θεσσαλονίκη το 1983 ξεκινά πρωτοβουλία πανεπιστημιακών του τομέα Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης για

9. Έκτοτε έχουν πραγματοποιηθεί 5 συνέδρια, και το 6ο θα γίνει στη Θεσσαλονίκη τον Οκτώβριο του 2002.

τη διοργάνωση κάθε 2 ή 3 χρόνια των «Διεθνών Σεμιναρίων του Αιγαίου» σε θέματα Οικονομικής, Κοινωνικής και Πολιτισμικής Γεωγραφίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης. Τα «Διεθνή Σεμινάρια του Αιγαίου» συνεχίζουν μέχρι σήμερα τις δραστηριότητές τους με πρωτοβουλία πανεπιστημιακών από το ΑΠΘ, το ΕΜΠ, το Πανεπιστήμιο του Αιγαίου και το Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο και έχουν καθιερωθεί διεθνώς ως μια συνάντηση υψηλού κύρους η οποία φέρνει σε επαφή Έλληνες και ξένους ειδικούς. Τέλος, θα πρέπει να αναφερθούν τα περιοδικά *Σύγχρονα Θέματα* (από το 1974, Β' περίοδος), όπου συχνά δημοσιεύονται εργασίες με γεωγραφικό περιεχόμενο, και *Τόπος* (από το 1990), όπου δημοσιεύονται εργασίες με προσανατολισμό την Περιφερειακή και Αστική Ανάπτυξη και Πολιτική. Πολλές εργασίες φυσικογεωγραφικού περιεχομένου δημοσιεύονται στα πρακτικά συνεδρίων της Ελληνικής Γεωλογικής Εταιρίας από το 1975 και στο επιστημονικό περιοδικό *Annales Géologiques des Pays Helleniques* (AGPH) από το 1942.

Οι εξελίξεις οι σχετικές με τη γεωγραφική εκπαίδευση στην Ισπανία, παρά τις σημαντικές διαφορές στη γεωγραφική παράδοση, έχουν πολλά κοινά σημεία με την Ελλάδα στην αρχική φάση ανάπτυξης των γεωγραφικών σπουδών τον 19ο αιώνα, αλλά διαφοροποιούνται εντελώς κατά την πρόσφατη περίοδο (βλ. το κείμενο των Albet και Garcia Ramon σ' αυτό το τεύχος). Η Γεωγραφία ως ανεξάρτητος κλάδος άρχισε να εγκαθιδρυθεί και στη Ισπανία (μόλις το 1973), αναπτύχθηκε όμως ταχύτατα μετά το θάνατο του Φράνκο και σήμερα η Ισπανία διαθέτει 43 τμήματα Γεωγραφίας με περίπου 8.500 φοιτητές. Στην Ολλανδία, όπως είναι φυσικό, δεν υπάρχουν τόσα πολλά γεωγραφικά τμήματα (μόνο 4), όμως αυτό της Ουτρέχτης με 3.000 περίπου φοιτητές είναι το μεγαλύτερο της Ευρώπης. Στην Ολλανδία η Γεωγραφία θεωρείται σημαντικότερος επιστημονικός κλάδος λόγω της παράδοσης που έχει και της σημασίας του μαθήματος στα σχολεία και λύκεια, όπου διδάσκεται με καινοτόμους τρόπους σε όλες σχεδόν τις τάξεις (βλ. το κείμενο του Van der Vaart σ' αυτό το τεύχος).

Το παράδειγμα της Ολλανδίας θέτει ένα ευρύτερο πρόβλημα που αφορά στη σχέση της Γεωγραφίας με την καθημερινή ζωή. Στην Ολλανδία αναπτύσσεται ένα συνολικό ενδιαφέρον για τη γεωγραφική παιδεία γιατί έχει γίνει συνείδηση η σημασία της στην καθημερινή ζωή των πολιτών, από την απλή ανάγνωση ενός χάρτη και την αντιμετώπιση φυσικών φαινομένων μέχρι τις περισσότερες πολύπλοκες συσχετίσεις της ανάπτυξης της Ολλανδίας ως «εισόδου» για τη Γερμανία και του ρόλου της στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Θέματα γεωγραφικής παιδείας αναπτύσσει και το άρθρο των Νάκου, Φιλιππακοπούλου και Μιχαηλίδου (σ' αυτό το τεύχος), οι οποίοι με τη βοήθεια νοητικών χαρτών ελέγχουν τις καθημερινές γνώσεις για το σχήμα της Ελλάδας και τις βασικές της περιφέρειες. Έχοντας ως ζητούμενο την αναπαράσταση του γεωγραφικού χώρου μέσω χαρτών, οι συγγραφείς προσδιορίζουν τις κατηγορίες σφαλμάτων στη σχεδίαση νοητικών χαρτών και τις συσχετίζουν με τα προβλήματα της εκπαίδευσης και της ευρύτερης παιδείας των νέων.

* * *

Η ίδρυση του πρώτου γεωγραφικού τμήματος στο Ελληνικό Πανεπιστήμιο στη Μυτιλήνη (βλ. Δελλαδέτσιμας και Κανάρογλου σ' αυτό το τεύχος) κλείνει την προγεωγραφική περίοδο στην Ελλάδα. Ολοκληρώνεται έτσι ένας κύκλος όπου η συζήτηση για τα θέματα της Γεωγραφίας ήταν διασπασμένη σε πολλούς ανεξάρτητους χώρους. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει και τη λήξη της γόνιμης συζήτη-

σης για τα θέματα του χώρου, η οποία φυσικά ξεπερνά τα όρια των γεωγραφικών τμημάτων. Τα τελευταία έχουν να επιτελέσουν ένα διακριτό και αυτοτελές έργο γιατί, όπως έγραφε και ο Κ. Ν. Ράδος διορατικά και πρωτοπόρα ήδη από το 1904, χρησιμοποιώντας τις απόψεις του Elysé Reclus:

«... Η σπουδή της γεωγραφίας είναι ωραία, προ παντός δε χρήσιμος. [...] οι διδάσκαλοι] να μην αρκούνται ποτέ απευθυνόμενοι προς την μνήμη, αλλά προ παντός εις την κρίσιν, την φαντασίαν και τον ορθόν λόγον, εμπνεόμενοι εξ έργων οία τα του Ελισαίου Ρεκλούς, μη λησμονούντες ότι πρόκειται να δημιουργήσωμεν ανθρώπους πεπαιδευμένους, όχι οδηγούς, πλοηγούς ή χωρομέτρους. Η γεωγραφία δεν είναι η αναπαράστασις νεκρού υποδείγματος· φύσις και άνθρωπος εύρηται εν διαρκεί κινήσει».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Cvijic, J. (1906), *Remarks on the Ethnography of the Macedonian Slavs*, London.
- Cvijic, J. (1918), *La Péninsule Balkanique: géographie humaine*, Paris: A. Colin.
- Κουλούρη, Χρ. (1988), *Ιστορία και Γεωγραφία στα ελληνικά σχολεία (1834-1914)*, Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας.
- Λαμπριανίδης, Λ. (1996), «Η διδασκαλία του αντικειμένου της Γεωγραφίας στα ελληνικά πανεπιστήμια: μια πρώτη προσέγγιση», *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, 5(20): 195-233.
- Λιβιεράτος, Ε. (1998), *Χαρτογραφίας και χαρτών περιήγησης*, Θεσσαλονίκη: Εθνική Χαρτοθήκη.
- Πατηνιώτης, Μ. (2001), «Βιβλία Γεωγραφίας στον ελλαδικό χώρο κατά την προεπαναστατική περίοδο», *Γεωγραφίες*, 1: 120-126.
- Ρέντζος, Γ. (1984), *Γεωγραφική εκπαίδευση*, Αθήνα: Επικαιρότητα.
- Χατζημυχάλης, Κ. (2000), «Γεωγραφική εκπαίδευση στην Ελλάδα: το νέο Τμήμα Γεωγραφίας στο Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο», *Πρακτικά 1ης Επιστημονικής Ημερίδας Συλλόγου Φοιτητών Τμήματος Γεωγραφίας Πανεπιστημίου Αιγαίου*, Μυτιλήνη, 25-34.
- Wilkinson, H. R. (1951), *Maps and Politics: a Review of Ethnographic Cartography of Macedonia*, Liverpool: University of Liverpool Press.